

TÜRK HÂKİMİYETİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE ANTAKYA VE ÇEVRESİNDE BULUNAN İSLAM HARİCİ DİNİ CEMAATLER

NON-MUSLIM COMMUNITIES IN ANTIOCH AND ITS PERIPHERY IN THE PROCESS OF EXPANDING TURKISH DOMINANCE

Ahmet OCAK*

Öz

Türkler Anadolu üzerine akınlar yapmaya başlayınca Antakya ve yöresi de hedef bölge haline gelmişti. Alp Arslan'ın komutanlarından Afşin emrindeki Türkmenlerle birlikte Fırat nehrini geçip, geniş bir fetih hareketine girişmişti. 1066 yılında Antakya arazisini yağmalamış, 1067-1068 tarihlerindeki ikinci bir saldırı ile Bizans'ın Antakya üssünü çökertmişti. Daha sonra Türkiye Selçuklularının kurucusu Süleyman Şah, yerli ahalinin de davet etmesiyle Antakya üzerine yürüyerek şehri fethetmiş ve Türk hâkimiyeti dönemi başlamıştır (1080).

Antakya kilisesi, Hz. İsa'nın havarileri tarafından kurulan dört önemli kiliseden birisi olması bakımından önemli bir merkezdi. Bu yüzden, Hristiyanlığın iki büyük mezhebi Katolik ve Ortodokslar (Diofizit) tarafından tanınmayan ve aralarında teolojik yorum farkı bulunan mezheplerin merkezi haline gelmişti. Hz. İsa'nın iki ceoherden ibaret tek bir ceoher olduğunu kabul eden ve Monofizit inanç olarak kabul edilen Gregoryan, Süryanî, Yakubî, Nasturî ve Melkaniyye mezhepleri kendileri açısından önemli gördükleri bu merkezde toplanmışlardı. İmparatorluk merkezinden uzak olması hasebiyle Bizans'ın baskularından da kısmen uzak kalabilmişlerdi.

Türkler bu şehri fethettikten sonra Hristiyan unsurlara ciddi anlamda din hürriyeti sağlamanın yanında onların kendi kültürlerini yaşatmalarına da zemin hazırlamıştır. Bu

* Prof. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bolu/Türkiye, ocak_a@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0271-7895>.

hürriyetten istifade eden topluluklar kendi mezheplerinin gelişimiyle birlikte kısa sürede eski ihtiyaçlarına kavuşmuşlar ve cemaatlerini çoğaltmışlardır. Antakya'da Hristiyanların yanında Yahudilik inancına sahip olanlarla birlikte Mecusilerin de var olduğu dönemin seyyahları ve coğrafyacıları tarafından nakledilmiştir. Şehir bu haliyle dinler arası bir hoşgörüyü sahne olurken, Müslüman idareciler ve halkın hayat tarzının bölge insanı üzerinde etkili olduğu dönemin kaynaklarınca da nakledilmektedir. Bu durum Haçlı seferleri sırasında şehirdeki Ermeni unsurların ihanetiyle birlikte şehrin tekrar Hristiyanların eline geçmesine kadar devam etmiştir (1098). Bahsedilen dönemde bile Müslümanların etkileri dönemin kaynaklarına yansımış ve şehrin 1262 yılında Sultan Baybars tarafından fethine kadar sürmüştür.

Anahtar Kelimeler

Antakya, Selçuklular, Gregoryan, Süryani, Nasturi

Abstract

When Turks began to attack to Anatolia, Antioch and its periphery became a focus zone of those attacks. Afsheen, who was one of the army commanders of Alparslan, crossed the Euphrates river and embarked upon a wide range conquest movement. In 1066, he plundered Antioch. In 1067 and 1068, he collapsed the Byzantine base there with a second attack. Suleiman Shah, who would later be the founder of Seljuks of Turkey, with the invitation of the locals raided and conquered Antioch. The period of Turkish sovereignty began in 1080.

The church of Antioch was important because it was one of the four churches, which the apostles founded. Thus, it became a center for the sects that were differed by religious interpretation, and that were not recognized by the two big sects of the Christianity; Catholicism and Orthodoxy (Diophysite). Monophysite sects, who believed that Jesus inherit in the two ores, such as Gregorian, Syriacs, Jacobis, Nestorians and Melkits gathered in Antioch because they perceived there important for themselves. They could stay away from the repression of the empire thanks to the distance from the Byzantine capital.

After Turks conquered the city, beside providing freedom of religion for the Christian communities, they prepared an environment that Christian culture could live. The communities that benefited from this environment with, the progress of their sect, restored their magnificence soon and increased the number of their followers. Contemporary travellers and geographers reported that there were also Jewish and Zarathustrian communities in Antioch. The city was a scene for inter-religious tolerance. Contemporary sources stated that the life style of the Muslim governors and Muslim people affected the local population. This situation had lasted until Christians took the control of the city with the treason of the Armenians and with the help of crusaders in1098. Even in this period the positive effects of the Muslims was reported in the contemporary sources. The positive effects lasted until the conquest of the city by Baybars.

Keywords

Antioch, Seljuks, Gregorian, Syriac, Nestorian

GİRİŞ

Türkler, İslam'ı kabul ettikten sonra dâhil oldukları medeniyetin değerlerini en seri şekilde benimsemenin yanında, bu medeniyetin önemli bir temsilcisi haline de geldiler. Özellikle onuncu asır başlarından itibaren yönlerini batıya doğru çevirerek Orta Doğu'ya ve Anadolu'ya akmaya başlayan Türk gücü, kısa sayılabilecek bir zamanda önemli başarılar elde etti.

Selçukluların Mâverâünnehr'de gittikçe güçlenmeleri sebebiyle endişeye kapılan Karahanlı ve Gazneliler bu Türkmen gücünden rahatsız olup, baskı uygulamaya başlayınca Selçuklular'ın durumu tehlikeye girdi. Bu durumdan kurtulmak ve yeni vatan toprakları aramak amacıyla Çağrı Bey'in Anadolu'ya gerçekleştirdiği (1018-1021) keşif seferiyle beraber müstakbel vatanlarının yönü de belirmiş oldu.¹ Mâverâünnehr ve Horasandaki gelişmeler sebebiyle batı istikametine akmak mecburiyetinde olan Türkmen kitleleri Azerbaycan üzerinden Aras nehrini geçerek Ermeni ve Gürcülerle meskûn bölgelere akınlar düzenlemiş, bu çerçevede 1028 ve 1038 yıllarında gerçekleştirilen akınlarla Türkmenler esir ve ganimet elde etmişlerdi.² Sadece akın, ganimet ve Anadolu'yu keşif niteliği taşıyan bu seferler Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna kadar düzensiz şekilde devam etmiştir. 1040'da kazanılan Dandânakân savaşından sonra toplanan büyük kurultayda Türk fetih ananesine göre fethedilecek bölgeler Selçuk başbuğları arasında taksim edilmiş,³ bu taksim planında Tuğrul Bey'e de batı bölgelerinin fethi görevi verilmişti.⁴ Tuğrul Bey, bu ananenin gereği olarak devletin kuruluşundan sonra batı bölgelerinin fethiyle bizzat ilgilenerek kuvvetlerini bu yöne tevcih etmiştir.

Henüz Tuğrul Bey'in başkanlığında düzenli akınlar başlamadan önce, Azerbaycan'da bulunan bazı Türkmen kitleleri buradan hareketle Anadolu'ya geçerek Erzen, Batman, Cizre, Nusaybin, Sincar ve Habur yörelerinde akın ve yağmalarda bulunduktan sonra Musul'u ele geçirerek (1043) Abbâsî Halîfesi adına hutbe okuttular. Türkmenlerin hâkimiyetlerini genişletmelerinden rahatsız olan Musul emîri Karvaş, diğer Arap emîrlere de yardım alarak 1044'de

¹Abû'l-Farac, Gregori, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, (trc. Ö.R.Doğrul), Ankara 1987, 293; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002, s. 36.

²Mükrimin H.Yınanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, I, İstanbul 1944, s. 37 vd.

³İbrahim Kafesoğlu, "Türkler Fütühat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", *T.E.D. S. 2*, (Ekim 1971), s. 14.

⁴M.Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara 1989., s. 363 vd.

Türkmenleri ağır bir yenilgiye uğrattı.⁵ Musul'dan çekilmek mecburiyetinde kalan Türkmenler soydaşlarının bulunduğu Diyarbekir yöresine gittiler.⁶

A- ANADOLU'YA YAPILAN AKINLAR

Batı istikametinde akınlarda bulunan Türkmen kitleleri akınları esnasında bazen Müslüman topraklarına da girebiliyorlardı. Bu duruma rızası olmayan ve o sıralarda Rey'de bulunan Tuğrul Bey, Türkmenlere haber göndererek İslâm memleketlerine akınlar yapmamalarını, Azerbaycan'a dönerek burada kışladıktan sonra Bizans'a karşı gaza yapmalarını istedi. Tuğrul Bey'in isteği üzerine Diyarbekir yöresine kadar gelmiş Türkmenler buradan ayrılarak, Bizans'a ait bölgeleri yağmaladıktan sonra Azerbaycan'a geçebilmek için Van Gölü bölgesi Bizans valisi Stephenos'tan izin istediler. İzin verilmeyince çıkan savaşta Bizans valisi esir edildi ve Azerbaycan'a götürülerek öldürüldü (1045).⁷ Rahatlıkla Azerbaycan'a dönen Türkmenler'in bu akınları, Selçuklu Devleti'nin fetih planına uygun olarak değil, kendi düşüncelerine göre gerçekleşmekteydi. Nitekim bu akınlar düzenli seferler döneminin başlamasına da zemin hazırlamıştır.⁸

Tamamen cihat düşüncesiyle hareket eden Selçuklular, bu düşüncelerini tahakkuk ettirecek en uygun yer olarak Hristiyan Bizans topraklarını görmekteydiler. Türklerin kitleler halinde Anadolu'ya aktığı bu dönemde, bağımsız göçebe Türkmenlerin değişik bölgelerde kendilerine hayat hakkı ararken yağmalarda buldukları da bir vâkıydı. Bunların bir kısmının da Müslümanlara ait yerleri yağmalaması üzerine Halife Kâim Biemrillah, Tuğrul Bey'e elçi göndererek bu duruma engel olmasını istemişti. O ise verdiği cevapta; halkının çok olduğunu belirterek memleketinin onlara kâfi gelmediğini söyleyecektir.⁹ Ayrıca bu Oğuz akınlarından rahatsız olanlardan birisi de Diyarbekir Mervânî emîri Nasruddevle b. Mervân'dır. Türkmenlerin Musul ve Diyarbekir yörelerinde yağmalar yapması üzerine, Nasruddevle Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak bu durumdan şikâyetçi olmuştu. Tuğrul Bey, gönderdiği cevabi mektubunda: "Kullarımın senin memleketine geldiğini haber aldım. Sen, bir

⁵ ez-Zehabî, Şemseddîn Ebû Abdullah, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, II, tah. M.S. Zağlûn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985, s. 270.

⁶ Osman A-Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 74.

⁷ Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme(925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, trc. H. D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 83.

⁸ O.Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s. 74; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993, s. 47 vd.

⁹ Abû'l-Farac I, s. 302; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 16 vd.

suğûr emîrisin¹⁰ ve sana gereken şey onlara mal vererek kâfirlere karşı onlardan faydalanmandır” şeklinde tavsiyede bulunmuştu.¹¹ Bizans sınırına sevk edilen Türkmenlerin cihatla uğraşarak, yağmada bulunmayacakları düşüncesinden hareketle, Tuğrul Bey’in Hristiyan dünya hakkındaki düşüncelerinin özünü anlamak mümkündür. Selçuklular’ın bu bölgede gerçekleştirdikleri savaşların ana gayesi tahrip ve yıkımdan uzaktı. Onlar, Arapların yaptığı gibi, Hristiyanlarla yapılan savaşlardan sonra tekrar suğûr hattına çekilmek gayesi de gütmemekteydiler. Selçuklular’ın hedefi, yöneldikleri bu topraklarda fetih yapmak ve vatan edinerek bir daha geri dönmek şeklinde tahakkuk edecektir.¹²

Alparslan döneminde de bölgeye olan ilgi devam etmiş ve Anadolu’daki fetih hareketi bölgedeki Selçuklu komutanları tarafından devam ettirilmişti. Sâlâr-ı Horasan Urfa bölgesine yönelerek (1066) buralarda fetihlerde bulundu.¹³ Ertesi sene (1067) Hâcib Gümüştekin, emrinde Afşin ve Ahmed Şah gibi Selçuklu komutanları Murat ve Dicle havzalarını izleyerek el-Cezire bölgesine indiler. Nusaybin’e karşı başarısız bir kuşatmadan sonra Fırat’ı geçerek Adıyaman bölgesinde akınlarda bulunduktan sonra Anadolu’daki akınların merkez üssü haline gelen Ahlat’a döndüler.¹⁴

Selçuklular’ın güçlü emîrlerinden Afşin, Hâcib Gümüştekin’le bozuşup, yaptıkları kavgada onu öldürünce, Alparslan’ın gazabından korkarak, ondan uzaklaşmak amacıyla Anadolu’ya girip, emrindeki Türkmenlerle akınlar yapmaya başladı. Karadağ’da karargâh kuran Afşin, kuvvetlerini Antakya, Gâziantep, Malatya, Kayseri ve Karaman yörelerinde fetihle görevlendirdi. Bu akınlar neticesinde topladığı ganimetleri ve külliyyatlı miktardaki esiri Halep pazarında sattı. 1068’de Antakya yörelerine akınlarda bulunarak, Antakya’nın Bizans valisinden 100 000 altın ve savaş aletleri aldı. Afşin’in başarılı akınlarını

¹⁰ Suğûr ve Avâsım hakkında geniş bilgi için bkz. E.Honigmann, “Suğûr”, *İA*, XI, s. 2; Streck, “Avâsım”, *İA*, II, s. 19 vd; Hakkı Dursun Yıldız, “Avâsım”, *DİA*, IV, s. 111 vd.

¹¹ İbnü'l-Esir, İmâduddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, IX, Beyrut 1399/1979, s. 389.

¹² H. Ahmed Mahmud- A. İbrahim eş-Şerif, *Alemu'l-İslâm fi'l-Asri'l-Abbâsî*, Kâhire tsz., s. 556; İbrahim Kafesoğlu, “Alp Arslan”, *DİA*, II, s. 527.

¹³ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 125; Abû'l-Farac, I, s. 318; M.A.Köymen, *Selçuklu...*, s. 259 vd.; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, trc. Y.Yücel-B.Yediyıldız, Ankara 1992, s. 18.

¹⁴ Bizanslılar 10 000 kişilik bir kuvvetle Selçuklulara karşı saldırıya geçtiyse de hezime uğrayıp, komutanlarını da esir bıraktılar. Daha sonra 40 000 kuruş fidye alınarak bu şahıs serbest bırakıldı. Bkz. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 135; M.A.Köymen, *Selçuklu...*, s. 257 vd; A.Sevim, *Anadolu'nun...*, s. 63 vd; M.H. Yinanç, a.g.e., s. 59.

gören Alparslan, ona bir mektup göndererek affettiğini bildirip, Nisan 1068'de tekrar huzuruna çağırdı.¹⁵

Türkmen akınlarından bunalan Bizans İmparatoru, Anadolu'dan topladığı askerlere ilaveten Rumeli'deki Uz, Peçenek¹⁶ ve çeşitli Hristiyan kavimlerinden asker olarak 1068'de Anadolu'ya girip, Selçuklu kuvvetleriyle bazı çarpışmalardan sonra Halep bölgesine kadar inerek burasını yağma ve talan etti. Bölgedeki Menbic'i alarak (1069) buraya kuvvet bıraktı. Bu kısmî başarı ile Antakya korumaya alındığı gibi, Antakya-Urfa arasındaki ulaşımın emniyeti de sağlanmış oldu.¹⁷ Bahsi geçen bölgedeki Arap ve Türk birliklerinin ortak hareketi sonucunda Bizans kuvvetleri hezimete uğrayınca, İmparator tekrar bölgeye dönerek Selçuklu kuvvetleriyle çatışmalara girdi.¹⁸ Bu arada emîr Afşin, Sakarya havzasına kadar ilerlemiş, İstanbul yolu üzerinde önemli bir yer olan Amuriyye'yi zapt ve tahrip etmişti. Bu hâdiseyi duyan imparator Afşin'in yolunu kesmek için geri dönmüşse de buna muvaffak olamamış ve kışın gelmesi üzerine İstanbul'a geri dönmüştür.¹⁹

Anadolu içlerine akmakta olan Türkmen kuvvetleri Karaman ve Konya başta olmak üzere Orta Anadolu'nun önemli şehirlerini ele geçirmişlerdi. Selçuklular'ın dönüş yolunu kesmek isteyen İmparator Kayseri'ye gelerek hazırlıklara başlamışsa da O'nun bu planını anlayan Selçuklular, Toroslardan güneye inerek, bölgedeki hareket üsleri Halep'e ulaşmaya muvaffak olmuşlardı.²⁰

Alparslan'ın doğu orduları başkumandanlığına tayin ettiği eniştesi Erbasgan (Kurtçuk) 1070'de Sultan'a isyan ederek, kendisine bağlı Türkmenleriyle birlikte Bizans topraklarına girip, Kızılırmak kıyılarına kadar ilerledi. O'nu yakalamak maksadıyla takibini sürdüren Afşin, Denizli bölgesini yağma ve talandan sonra

¹⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Umumi ve'l-Mülük*, XVI, tah. Muhammed A. el-Atâ- Mustafa A. Atâ, Beyrut 1412/ 1992, s. 114; Abû'l-Farac, I, s. 318; M.A.Köymen, *Selçuklu...*, s. 259 vd; A.Sevim, *Anadolu'nun...*, s. 64; M.H. Yinanç, a.g.e., s. 60 vd.

¹⁶ Hamit Z. Koşay, "Malazgird'de Buluşanlar", *T.M. XVII*, (1972), s.70.

¹⁷ Claude Cahen, *Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi*, trc. Y.Yücel- B.Yediyıldız, Ankara 1992, s. 20.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, X, s. 65; Abû'l-Farac, I, s. 319.

¹⁹ Özellikle Amuriyye'nin fethedilmesinde, Bizans imparatorunun zulmüne uğramış bir patriğin kardeşinin, İmparator'dan intikam almak için Türklere yardım etmesi sonucunda şehir kolaylıkla ele geçirilmiştir (1068). Bkz. İbnü'l-Esîr, X, s. 65; İbnü'l-Cevzî, XVI, s. 114; Abû'l-Farac, I, s.319; A. Sevim, *Anadolu'nun...*, s. 68.

²⁰ Umduğuna kavuşamayan İmparator ise İstanbul'a dönmeye mecbur kaldı. 1070 yılında Anadolu'ya yeni bir sefer daha düzenlemek istediye de yakın çevresi buna mani oldu. Bunun üzerine Manuel Komenos'u kalabalık bir orduyla Anadolu'ya gönderdi. Bkz. M.A. Köymen, *Selçuklu...*, s. 261 vd.

Marmara kıyılarına kadar ulaşarak, Erbasgan'ın teslimini İmparator'dan talep ettiyse de İmparator bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Afşin, Bizanslılarla yapılan anlaşmanın artık hükümsüz kabul edileceğini ve onların memleketlerini istediği gibi yağmalayabileceğini söyleyerek döndü.²¹ Erbasgan'ı yakalayamamış olmakla beraber aldığı esir ve ganimetlerle geri dönen Afşin, Sultan'a ulaşarak durumu arz etti. Bu seferle birlikte Türkler denize kadar ulaşmış, Bizans'ın her karış toprağını kat ederek onun hakkında öğrenilmesi gereken her şeyi öğrenmişlerdi. Ayrıca bu fetihlerle beraber Tuğrul Bey döneminden farklı olarak daha geniş araziler ele geçirilip yağmalanarak, Bizans'ın direnci kırılmıştır.²²

B-ANTAKYA'NIN YERİ VE ÖNEMİ

Türkler ve Bizans arasında yaşanan bütün bu gelişmeler esnasında Antakya dinî ve jeopolitik bakımından konumunu korumuştur. Antakya, tarih boyunca coğrafi konumu itibari ile değişik toplulukların ilgisini çekmiş, zaman zaman çeşitli milletler tarafından bölgede hâkimiyet tesis edilerek elde tutulmaya çalışılmıştır. Bizans'ın bu önemli şehri 636 senesinde Ebû Ubeyde tarafından fethedilerek İslâm topraklarına katılmıştı.²³ Üç yüz sene kadar süren İslâm hâkimiyetinden sonra 969 senesinde şehir tekrar Bizanslıların eline geçmişti.²⁴

Türkler, Bizans topraklarını fetih hareketine girişince, Antakya ve yöresi de hedef bölge haline gelmişti. Alparslan'ın komutanlarından Afşin ve Gümüştekin arasında çıkan anlaşmazlıkta Afşin Gümüştekin'i öldürünce, Sultan'ın gazabından kaçarak emrindeki Türkmenlerle birlikte Fırat nehrini geçip, geniş bir fetih hareketine girişmişti. Afşin'in 1066 yılında Anadolu'da yağma ettiği yerlerden biri de Antakya bölgesi olmuştu. 1067 tarihindeki ikinci bir saldırı ile Bizans'ın Antakya üssünü çökertmiş, bu zaferin sonucunda Alparslan tarafından affedilmişti.²⁵ Antakya üzerine seferlere daha sonraki dönemlerde de devam etmiş, 1078'de Ahmed Şah, Haleb ordusu ile tekrar Antakya'yı kuşatmışsa da ahalinin 5000 dinar haraç ödemesi üzerine kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişti.²⁶

²¹ C.Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", trc. Zeynep Kerman, *T.M. XVII*, (1972), s. 87.

²² Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemsuddîn Ebu'l-Müzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Miratu'z-Zemân fi Tarihi'l-Âyan*, nşr. A. Sevim, Ankara 1968, s. 144; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 137 vd; M.H. Yinanç, a.g.e., s. 68; M.H. Yinanç, "Alp Arslan", *İA, I*, s. 385; M.A. Köymen, *Selçuklu...*, s. 262 vd; O. Turan, *Selçuklular...*, s. 123; Selahattin Tansel, "Malazgirt Savaşı Hakkında", *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, İstanbul 1971, s.19.

²³ İbnü'l-Esîr, II, s. 495.

²⁴ İbnü'l-Esîr, VIII, s. 603.

²⁵ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 110 vd; Ernst. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Siniri*, (trc. F. İşıltan), İstanbul 1970, s. 117.

²⁶ E. Honigmann, a.g.e., s. 121.

Antakya'ya yönelik bu faaliyetlerin neticesini elde etmek ancak Türkiye Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'a nasip olmuştur. Malazgirt zaferini müteakip Bizans'ın çöküşünden ve Türklerin onlara karşı seferlerinden istifade eden Ermeniler, Fırat havzasında kesafet kazanmışlar, ayrıca Ermeni Filaret, Türklere karşı Malatya-Antakya hattının müdafaasını da üstlenmişti. Diğer muhaliflerini de bertaraf eden Filaret, Harput'dan Kilikya'ya kadar uzanan, Urfa ve Antakya'yı da içine alan bir beylik (prenslük) kurmuştu.²⁷ Süleyman Şah'ın hâkimiyetini bu bölgelere yaymasından çekindiğinden dolayı, Melikşah'a yaklaşmaya çalışan ve çeşitli hediyeler göndererek Sultan'ın da desteğini alan bu prenslik, Süleyman Şah açısından endişeli bir durum yaratıyordu. Büyük Selçuklular'la olan ailevî rekabetin de araya girmesiyle Süleyman Şah Antakya'yı fethetmeye niyetlendi. Filaret'in ele geçirdiği yerlerdeki Hristiyan halkı kıtala uğratması ve Antakya'yı aldıktan sonra buradaki Rumları katletmesi sebebiyle,²⁸ kendisinden nefret eden şehir halkının daveti, özellikle de Filaret'in oğlu Barsan'ın bizzat İznik'e gelerek Süleyman Şah'ı teşvik etmesi ile Süleyman Şah Antakya üzerine yürüdü. Şehir kuşatıldıktan sonra kale burçlarından içeri giren askerler kapıları Süleyman Şah'a açarak fethi gerçekleştirdiler. Fetihle birlikte halka eman verilmiş, Hristiyanlar açısından önemli olan Kusyan kilisesi, İslâmî geleneğe uygun olarak câmiye çevrilerek 120 müezzinin okuduğu ezandan sonra Cuma namazı kılınmıştır (1080).²⁹ Böylece Haçlı seferlerine kadar sürecek olan Türk hâkimiyet dönemi başlamıştır.

Bütün bunlar yaşanırken Bizans'ın baskıcı idaresinden bıkmış olan yerli halkla beraber bölgedeki Monofizit inanca sahip Hristiyanlar Türklerin gelişini büyük bir memnuniyetle karşılamışlardır.³⁰ Zaten bölge halkı inanç farklılığından dolayı Bizans açısından tehlike olarak görülüyorlardı. Nitekim daha önceki Müslüman fâtilhler bu bölgeye ulaştıklarında Monofizitler tarafından sevinçle karşılandıkları gibi,³¹ şimdi de Türkler karşısında Bizans'ın yenilgisine sevinmiş ve Türk hâkimiyetini tercih etmişlerdir.³²

²⁷ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 153; Osman Turan, *Selçuklular ...*, s. 68 vd.

²⁸ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 153.

²⁹ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 161; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, II, Kahire 1907, s. 195; M.H.Yinanç, a.g.e., s. 122 vd; O.Turan, *Selçuklular...*, s. 69 vd.

³⁰ C.Cahen, *Türkler...*, s. 25;

³¹ W. Barthold-M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 103; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, I-III*, (trc. F.İşiltan), Ankara 1989, s. 58; Aydın Usta, *Aydın, Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2008, s. 27.

³² Claude Cahen, *İslâmîyet Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, trc. E.Nermi Erendor, İstanbul 1990, s. 247; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. Azer Yaran, Ankara 1988, s. 43.

Süleyman Şah'ın Antakya'yı fethettiği bu karışık devre ve çevrede değişik dinleri, mezhepleri ve bunlara ait cemaatleri görmek mümkündür. Antakya'dan bahseden değişik kaynaklara bakıldığında bu inanç gruplarından bahsedildiği görülür.

Esasında Antakya, İslâmî dönemden önce Hristiyanlığın önemli bir merkezi olmuş, bu dinin önemli şahsiyetleri de bu şehirle ilgilenmişlerdir. Tarihî kaynakların naklettiği bilgilere göre Hz. İsa, havarilerinden Saduk ve Yuhanna'yı (Yunus) Antakya'nın putperest meliki Antaykos'a göndererek onu ve halkını tevhid inancına davet etmelerini ister. Melik, bu elçilerin sözüne itibar etmediği gibi, onları zindan attırır. Bunun üzerine Hz. İsa üçüncü havarisini gönderir ki, bu şahıs Rumcada "Petrus", Arapçada "Seman" ve Süryânicede "Şemun" olarak telaffuz edilen kişidir.³³

Bu havariler körlerin gözünü açmak, hastaları iyileştirmek gibi çeşitli kerametler göstermelerine rağmen şehir halkı tarafından yalanlanıp, eziyet edildiler. Bu sırada şehre gelen birisi bu şahısları eziyetten kurtarmak istediği gibi, onlara iman ettiğini de açıkladı. Bunun üzerine şehir halkı bu şahsı linç ederek öldürdü. Bahsedilen bu şahıs İslâmî kaynaklarda Habîbu'n-Neccâr olarak zikredilen kişidir.³⁴ Bu kıssada ismi geçen Petrus, Kudüs ve Antakya yörelerinde Hristiyanlığı yayan,³⁵ aynı zamanda Roma ve Antakya kiliselerini kuran şahıstır.³⁶

Antakya bu yönüyle Hz. İsa'nın havarisi tarafından kurulan kilisenin mekânı olması sebebiyle Hristiyanlar açısından büyük bir değere sahip olmuştur. Nitekim sonradan teşekkül eden Roma, İskenderiye, İstanbul ve Kudüs patriklikleri yanında beşinci büyük Patriklik merkezi de yine Antakya olmuştur.³⁷ Antakya, bu hali ile Hristiyanlığın önemli bir merkezi ve bu dine ait değişik mezheplerin çıkış yeri olma hüviyetindedir. Hristiyanlık içindeki ayrışmaların sonucunda ortaya çıkan küçük mezhepler, özellikle de doğu kiliselerine ait çeşitli cemaatler varlıklarını burada devam ettirebilmişlerdir.

³³ el-Mesûdî, Ebu'l-Hasan Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I, tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Riyâd 1393 /1973, s. 66 vd; İbnü'l-Cevzî III, s. 31 vd.

³⁴ el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbu'l-Bedi ve't-Tarih*, III, Beyrut tsz, s. 130 vd; Habîbu'n-Neccâr hakkında daha fazla bilgi almak için bkz. Ebû Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmiu'l-Beyân li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV, Beyrut tsz, s. 14 vd.

³⁵ el-Kalkaşandî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'şâ fi Sinâati'l-İnşâ*, II, tah. M.Hüseyn Şemsüddîn, Beyrut 1407/1987, s. 90.

³⁶ el-Kalkaşandî, XIII, s. 276 vd; Mesûdî, II, s. 199; Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, I, İstanbul 1987, s. 192.

³⁷ Kalkaşandî, V, s. 295; Mesûdî, II, s. 199.

Hiz. İsa'daki insanî ve ilahî özellik meselesi Hristiyanlar arasında birtakım teolojik tartışmaların ve mezhebî ayrışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hiz. İsa'da ilahî ve insanî tabiatın birleşerek tek tabiat olduğunu kabul edenlere "Monofizit", Hiz. İsa'yı gerçek bir tanrı, ilahî-beşerî iki tabiata sahip bir insan ve Baba ile aynı cevherden kabul edenlere "Diofizit" denmiştir.

Bu teolojik tartışmaları başlatanların başında İskenderiye kilisesinden keşiş Arius gelir. O'na göre Hiz. İsa yaratılmış bir kul ve kelimetullahdır.³⁸ Onun ortaya attığı Hiz. İsa'daki ilah özelliğini reddeden "Arianizm" görüşü diğer Hristiyanlarca kabul edilmemiş ve 325'deki İznik konsilinde mahkûm edilmişti. 431'deki Efes konsilinde Hiz. İsa'da iki cevherin (Diofizit) varlığı ve Hiz. Meryem'in "Theotoks" (Tanrıyı doğuran) unvanı kabul edilince, bu defada İstanbul patriği Nestorius bu görüşü kabul etmemiştir.³⁹ Patrik Nestorius, Hiz. Meryem ilah değil insan doğurmuştur. Hiz. İsa ise hakikatte ilah değil, bilakis kendisine keramet verilmiş kişidir. Hiz. İsa'nın insan tabiatı ilahî tabiatından daha fazladır görüşünü ileri sürünce Katolik kilisesi tarafından aforoz edilmişti. 451'deki Kadıköy konsili dördüncü ekümeniklik toplantısında ise "Monofizitlik" toptan aforoz edilmişti.⁴⁰

Kadıköy konsilinde alınan karara göre kilise hiyerarşisi içinde Roma'nın önceliği kabul ediliyor, ikinci sıraya İskenderiye değil, imparatorluğun merkezi olan İstanbul yerleşiyordu. Böylece İstanbul, hukukî bir ağırlığı olmaksızın, sadece şeref üstünlüğüne sahip oluyordu. Bu uygulamayla İskenderiye kilisesi ve orada oluşan Aryanizmle mücadele hedeflenmişti.⁴¹ "Monofizit" inançlı mezhepler, Hristiyanlığın iki büyük kolu Katolik ve Ortodoks mezheplerince hayat hakkı tanınmadığı için imparatorluk merkezinden uzak olması yanında, kilisesine kutsal bir hüviyet addedikleri Antakya'da toplanmayı tercih etmişlerdir.

C-ANTAKYA'DA BULUNA HRİSTİYAN MEZHEPERİ

Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın Antakya'yı fethi zamanında bu grupların bazılarının Antakya'da mevcut olduğuna dair tarihî kaynaklarda bilgilere rastlanmaktadır. Bahsedilen mezhepler şunlardır:

³⁸ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî, *Kitâbu'l-Fasli fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, I, Beyrut tsz., (Mısır 1317/1899 baskısından ofset), s.48.

³⁹ Hikmet Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara 1973, s. 129; F. Dvornik, a.g.e., s. 6.

⁴⁰ F. Dvornik, a.g.e., s. 14

⁴¹ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, trc. Mehmet Aydın, Ankara 1990, s. 11.

1-Süryaniler: Antakya'da mevcut dinî grupların başında Süryanîler gelir. Süryanîler inanç olarak üçlemeyi (teslisi) üç sıfat olarak kabul ederler. Onlara göre bu üç sıfat bir cevherde toplanır ve bir vahdaniyet oluşturur.⁴² Dolayısıyla Hz. İsa'da ilahî ve insanî tabiat birleşerek tek tabiat meydana gelmiş olarak kabul edilir. Hz. İsa'dan kısa süre sonra Antakya'da kurulan kürsü Roma'nın diğer bölgelerdeki Hristiyanlara baskısı yüzünden kısa sürede bir misyon merkezi haline gelerek güçlendi.⁴³ Zaman içinde meydana gelen karışıklıklar ve Kadıköy konsilinin kararlarından sonra Antakya bağımsız kilisesi haline geldi. Bizans'ın çöküntü içine girmesi ve İslâm ordularının Suriye'yi fethetmeleri, Süryanîlere rahat bir nefes aldırılmış ve Antakya merkezini kuvvetlendirmelerini sağlamıştır.⁴⁴ Antakya'da sayıları çoğalan, zenginleşen ve iyice güçlenen Süryanîler, mezhebî farklılıktan dolayı Romalılar (Bizanslılar) tarafından kiskanılmış ve kendilerine karşı kin duyulur hale gelmiştir. Nitekim 1053 senesinde Antakya'daki Süryanîlere karşı büyük eziyetler yapılmıştır.⁴⁵

Monofizit inanca sahip olan Süryanîler, Türklerin bölgeye gelişiyle birlikte Bizans baskısından kurtulunca, dinî özgürlükleri yanında diğer alanlarda da serbestiyet kazanmışlardır. Bunun neticesi olarak bilim ve sanatta yıldızları parlamaya başlamıştır.⁴⁶ Bu hususlardaki kazanımlarını Türkler'e borçludurlar. Nitekim Türkler'e olan sempatilerini 1098'de Haçlıların Antakya'yı kuşatmalarında, Haçlılar hakkında Yağı Sıyan'a bilgi vererek de göstermişlerdir. Zira onlar, Türk hâkimiyetinin Haçlı hâkimiyetinden daha iyi olacağından şüphe etmemektedirler.⁴⁷

2- Gregoryan Ermenileri: Antakya'nın fethi esnasında rastlanan diğer bir dinî grup da Ermenilerdir. Hz. İsa'nın insanî tabiatının ilâhî tabiatı içinde eriyerek tek bir tabiat oluşturduğuna inanan Ermeniler, bu haliyle Monofizit inancı benimsemişlerdir. Kadıköy konsiline katılmayan Ermeniler, Hristiyanlığın Ortodoks ve Katolik mezhepleri olarak ikiye bölünmesinden sonra ayrı bir Hristiyan mezhebi olarak Gregoryan Ermeni Kilisesi şeklinde biline gelmişlerdir.⁴⁸ O dönemde Bizans'ın Malatya-Antakya hattını korumaya memur

⁴² A. Küçük- G. Tümer, *Dinler Tarihi*, Ankara 1998, s. 164.

⁴³ M.Çelik, a.g.e., s. 34 vd.

⁴⁴ M.Çelik, a.g.e., s. 208 vd.; Yavuz Ercan, "Kurumsal Açısından Gayri Müslimler (Azınlıklar)", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, II*, İstanbul 1992, s. 326.

⁴⁵ Kaynağın ifadesiyle, "Romalılar o kadar hayâsızlaştılar ki ne yapacaklarını bilemeyip patriklerinin emriyle Süryanîlerin İncillerini yaktılar." denmektedir. Bkz. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 98.

⁴⁶ A. Küçük-G. Tümer, a.g.e., s. 164.

⁴⁷ S. Runciman, I, s. 167.

⁴⁸ A.Küçük- G. Tümer, a.g.e., s. 166.

edilen Ermeniler bölgede büyük bir varlık oluşturmaktaydılar. Bizans'ın da desteğiyle bölgede Ermeni prensliği kuran Flaret, yönetimdeki adaletsiz uygulamaları ve zulme varan tavırlarıyla bölge halkının nefretini kazanmıştı. Flaret, haksız uygulamalarıyla Rumlar ve Ermenilerin yanında Süryanîleri de ezmekteydi. Bu yüzden şehir halkı ve Filaret'in oğlu Barsan, bahsedilen zulümden kurtulmak amacıyla Türklerle iş birliğine giderek Süleyman Şah'ın şehri fethetmesine yardımcı olmuşlardır.⁴⁹

Bölgenin daha önceki hâkim gücü olan Bizans'ın Ermenilere karşı olan tutumu dönemin kaynaklarında çok açık bir şekilde belirtilmekte ve nefret aleni olarak ortaya konmaktadır. Nitekim Urfalı Mateos Antakya'nın Türkler tarafından fethinden bahsederken "Antakya şehri, Beledig tesmiye edilen korkak ve mel'un milletin elinden bu suretle alındı. Bunlar, kendilerini Roma mezhebinden sayıyorlar ise de iş ve sözleriyle müslümanlardan farklı değildiler. Onlar, doğru inanca karşı küfrediyorlar, azizlik hayatından nefret ediyorlardı. Oruç ve perhize düşman ve fenalık işleyen adamlar olup Ermeni inancına karşı daima zulüm yapıyorlardı." demek sureti ile Bizans'ın Ermenilere bakışını göstermektedir.⁵⁰

Antakya Türk Hâkimiyetine geçtikten sonra Ermeniler Türklerden hayli ilgi ve müsamaha görmüşlerdir. Süleyman Şah'ın yaptığı uygulamalar Antakya halkını memnun etmiş ve Türkler'in gelişinden hoşnut olmuşlardır.⁵¹ Türkler, Ermenileri önemli görevlere getirmekten de kaçınmamışlardır. Nitekim Antakya emîri Yağı Sıyan tarafından önemli bir mevkiye getirilen Firuz aslında bir Ermeni dönmesidir. Bu konudaki şükran borcunu da daha sonra maalesef Haçlılar lehine Yağı Sıyan'a ihanet ederek ödeyecektir.⁵²

3- Yakûbîler: Kaynaklarda ismi açık olarak geçmemekle beraber Antakya'nın fethi sırasında bu bölgede bulunması muhtemel bir grup da Süryanîlerden ayrılarak yeni bir mezhep olarak şekillenen Yakûbîlerdir. Kadıköy konsilinden sonra Anadolu, Suriye ve Filistin bölgelerinde Süryanîler kıyıma uğramışlardı. Yakûb Burd'ono adlı bir din adamı Kraliçe Theдора'nın da müsamahasından faydalanarak Antakya Süryani Kilisesi'ne yeniden hayatıyet kazandırarak bölgede kendi görüşlerini yaymıştı. Bu mezhebe kurucusundan dolayı Yakûbîler

⁴⁹ Abû'l-Farac, a.g.e., s. 330 vd.; O. Turan, Selçuklular..., s. 68.

⁵⁰ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 162.

⁵¹ Abû'l-Farac, I, s. 331.

⁵² S. Runciman, I, s. 177.

denmiştir.⁵³ Başka bir söyleyişle Yakûbî-Süryanî veya Süryanî Kadın Kilisesi de denir. Yakûbîlere göre Hz. İsa iki cevherden ibaret bir cevherdir. O, iki tabiatın kendisinde toplandığı tek bir tabiattır. Oadaki ilahî cevher kadim, beşerî cevher ise muhtestir ve her ikisi bir bedende birleşerek tek cevher haline gelmişlerdir. O, herşeyi ile ilah, herşeyi ile insandır. Hz. İsa etten ve kemikten müteşekkil olup, Tanrı'nın insana dönüşmüş şeklidir.⁵⁴ Bizans'ın hayat hakkı tanımadığı bir mezhep olması, çıkış yerlerinin Antakya olması ve "Monofizit" inanca sahip mezheplerin yaşadığı bölge olması bakımından bunların Antakya'da olmaları kuvvetle muhtemeldir.

4- Nastûrîler: Antakya ve çevresinde Türk fethi esnasında bulunması muhtemel dinî bir gruplardan biri de Nastûrîlerdir. Bu mezhebin kurucusu Patrik Nestorius'dur. 431'deki Efes konsilinde Hz. İsa'da iki cevherin (Diofizit) varlığı kabul edilince Nestorius bu görüşe karşı çıkmış ve Katolik kilisesi tarafından aforoz edilmişti.⁵⁵ Onlara göre Hz. Meryem ilah değil insan doğurmuştur. Hz. İsa ise hakikatte ilah değil, bilakis kendisine keramet verilmiş kişidir. Tanrıya çocuk isnat etmek de küfürdür.⁵⁶

Bizans tarafından görüşleri kabul edilmeyen bu mezhep, bütün baskılara rağmen Urfa'da açmış oldukları akademide ciddi bir Yunan-Süryani "Daru'l-fünûn"u mahiyetinde eğitim vererek Eflatun ve Aristo'nun eserlerini okutmakla kalmamış, doğu taraflarına yönelik olarak mezhep görüşlerini de yaymışlardır. Fakat Bizans İmparatoru Zenon (474-491) tarafından 489'da akademileri kapatılarak Bizans topraklarından sürülmüşlerdir. Bunun üzerine Bizans'ın siyasi rakibi olan Sâsânîler'in topraklarına iltica eden Nastûrîler, Nizip ve Silifke'de açtıkları okullar sayesinde pek çok âlim yetiştirerek doğu bölgelerinde kendi görüşleri doğrultusunda Hristiyanlığı yaymışlardır. Siyasî rakiplerine karşı bunu bir kazanç olarak gören Sâsânîler mevcut gelişmeleri desteklemek sureti ile Bizans'a muhalif bir cemaatin oluşmasına destek vermişlerdir. Bu şekilde doğu topraklarında yayılmaya başlayan Nastûrîlik Asya içlerine, hatta Hind ve Çin'e kadar yayılma imkânı bulmuştu.⁵⁷

⁵³ M.Çelik, a.g.e., s. 247 vd.; Y.Ercan, a.g.m., s. 326.

⁵⁴ eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Tacuddîn Muhammed b. Abdulkarîm, *Kitâbu'l-Mileli ve'n-Nihal*, II, Beyrut tsz., s.66; (İbn Hazm, *Kitâbu'l-Fasli fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*'ın kenarında.); Y. Ercan, a.g.m., s. 326.

⁵⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. F. Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 54.

⁵⁶ İbn Hazm, I, s. 49; Kalkaşandî XIII, s. 279 vd.

⁵⁷ Fuat Köprülü, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1923, s. 134 vd; Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 545. G.Ostrogorsky, a.g.e., s. 54; F. Dvornik, a.g.e., s. 14

Anadolu'ya yönelik Türk akınları başladığında 1046 senesinde Semerkand Nastûrî metropolitinin Katolikus'a yazdığı ve Türklerden bahsederken "Ok kullanmakta son derece hünerlidirler, yedikleri şeyler en sefil şeylerdir. Fakat merhametli ve adaletli kimselerdir. Bunların atları da et yemektedir." şeklinde tavsif ettiği, aynı zamanda halîfenin sarayında da okunan mektubuna bakılırsa bahsedilen bölgelere kadar yayılmış Nastûrîlerin olduğu rahatça görülebilir.⁵⁸

Doğudaki Süryanî, Kildani ve Sâsânîler arasında yayılan Nastûrîlik, daha sonraları Antakya kilisesinden bağlarını kopararak müstakil Nastûrî Kilisesi haline gelmiştir.⁵⁹ Doğudaki Hristiyanlar arasında yaygın bir mezhep olması ve Asya içlerine kadar yayılma imkânına sahip olması sebebiyle Antakya ve civarında bu mezhebin mensuplarının bulunduğu söylemek yanlış bir iddia olmaz.

5- Melkâniyye Mezhebi: Antakya'da bukunan bir başka mezhep de Melkâniyye mezhebidir. Onlara göre cevher, sıfat ve mavsûf gibi hakiki şahsiyetten ayrı bir şeydir. Bunlar baba, oğul ve Kutsal Ruh olarak teslisi kabul ederler. Hz. İsa'nın tam bir ilah ve tam bir insan olduğuna, bu iki vasfın dışında bir şey olmadığına inanırlar.⁶⁰ 521'de Roma'dan ayrılan ve XII. yüzyıla kadar Antakya'da oturan patrik, daha sonra Şam'a yerleşmişse de patrikhanesinin adı "Antakya Melkit Patrikhanesi" olarak kalmıştır. Önceki merkezlerinin Antakya olması ve Antakya'nın da doğu kiliseleri için ana üs olması hasebiyle bu mezhebin mensuplarının da Türk fethi sırasında Antakya ve civarında bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Antakya'daki bu dini yapı Türk fethinden sonra Hristiyanlara karşı gösterilen müsamaha sayesinde bozulmadan, barış içinde devam etmiştir. Türkler Antakya'yı fethedince Bizans'ın kendi dindaşlarını dahi yok etmesi gibi bir faaliyete asla girişmemişlerdir.⁶¹ Üstelik Süleyman Şah şehri fethettikten sonra, şehirde sulh ilan ederek halka eman vermiştir. Türkler'e Hristiyan halkın evlerine girmeyi yasak etmiş, Hristiyan kızlarını nikâhla dahi olsa almayı yasaklamıştır. Ayrıca Antakya'da ele geçen ganimet eşyanın başka bir tarafa götürülmeyle ucuz fiyatla da olsa şehirde satılmasını emretmiştir. Umumî af

⁵⁸ Abûl-Farac, I, s. 303

⁵⁹ Kalkaşandî, XIII, s. 283.

⁶⁰ İbn Hazm, I, s. 49; Y. Ercan, a.g.m., s. 327 vd.

⁶¹ Bizans'ın baskıcı uygulamaları sebebiyle Doğu Hristiyanları Avrupalılardan o kadar nefret eder hâle gelmişlerdi ki, "rûhanîler ve halk, Müslüman zulmünün dönmesini, Latinler'in hâkimiyeti altında yaşamaktan daha iyi buluyorlardı." Bkz. W. Barthold - M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1977, s. 18.

ilan ederek, askerlerin almış oldukları esirlerin hürriyetini iade edip evlerine göndermiştir. Şehirdeki en büyük kilisenin camiye çevrilmesi dışında Hristiyanların kutsal mahallerine dokunmamıştır.⁶²

Türklerin Hristiyanlara müsamahası o kadar fazla olmuştur ki, 1098'de Antakya'nın tekrar Haçlıların eline geçmesinden sonra Hristiyanlar kısa sürede eski güçlerine yeniden kavuşmuşlardır. Bu durum İslâm coğrafyacısı Yâkût el-Hemevî'nin yanı sıra seyyahlardan İbn Cübeyr ve el-Kazvîni tarafından da gözlemlenerek eserlerinde yansıtılmıştır.

Yâkût el-Hamevî (ö.1228), havarilerin reisi Petrus'un oğlu tarafından yaptırılan ve fetihle birlikte câmiye çevrilen Kısıyan Kilisesi'nin Haçlılarla birlikte tekrar görkemli bir kilise haline getirilmesinden bahsederken, kapısındaki gündüz ve gecenin saatlerini gösteren fincanın acayıpliğinden bahsetmektedir.⁶³ Aynı şekilde, eserini 1182-1185 yılları arasında kaleme alan ünlü Arap seyyahı İbn Cübeyr de (ö.1217) Antakya'nın kiliselerinin acayıpliğinden bahsederek, "Allah onları kısa sürede ezanla şereflendirsin" diyerek özlemini dile getirmektedir.⁶⁴ Daha sonra bölgeyi ziyaret eden Zekeriya el-Kazvîni (ö.1283) benzer şekilde Kısıyan Kilisesi'nden bahsettikten sonra, şehrin ortasından Habîbu'n-Neccâr Mescidi hakkında da bilgi vermektedir.⁶⁵

D- ANTAKYA'DA BULUNAN DİĞER DİN MENSUPLARI

Yukarıda verilen bilgilerin hepsi tabii olarak Hristiyanlardan fethedilmiş bir şehir olması sebebiyle, fetih zamanında Antakya'daki Hristiyan mezhep ve cemaatleri hakkında oldu. Oysa Orta Doğu bölgesi değişik din ve mezheplerin bir arada yaşadığı bir bölgedir. Dolayısıyla Hristiyanlık ve ona bağlı cemaatlerin dışındaki din mensuplarının da burada bulunması muhtemeldir. Nitekim tarihî kaynaklar bize bu konuda da ipuçları vermektedirler.

X. yy. yazarlarından İbn Hurdazbih (ö. 300/912) bir tür tarihî coğrafya niteliğindeki⁶⁶ "el-Mesâlik ve'l-Memâlik" adlı eserinde Yahudî tüccarların ticaretinden bahseder. Onların doğudan batıya, batıdan doğuya kara ve deniz yollarını kullanmak suretiyle ticaret yaptıklarını, Endülü's'den Çin'e, Slav ülkelerinden Frank diyarına kadar gittiklerini ve bu ülkelerin dillerini

⁶² Abu'l-Farac, I, s. 331; M. H.Yinanç, a.g.e. , 123; Kerimuddin Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahyar (Selçukî Devoletler Tarihi)*, ter. F.N.Uzluk, N.Gençosman, Ankara 1943, s. 114.

⁶³ Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, I, tah. Frîd Abdulazîz el-Cundî, Beyrut1410/1990, s. 273 vd.

⁶⁴ İbn Cübeyr, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed, *Rihletü İbn Cübeyr*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1986, s. 273 vd.

⁶⁵ el-Kazvîni, Zekeriyya b. Muhammed, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut tsz., s. 150 vd.

⁶⁶ M.Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, haz. Yüksel Kanar, Endülü's yayınları, İstanbul 1991, s. 425.

konuştuklarını, bu arada bunların ticaret güzergâhındaki önemli yerlerden birinin de Antakya olduğunu nakleder.⁶⁷ Geniş bir coğrafyada ticaret yapan ve bu bölgelerdeki yönetimlerle iyi ilişkiler kurmak durumunda olan Yahudî tüccarların dayanacakları bir nüfusa olan ihtiyaçları da gereklidir. Bu sebeple Antakya ve civarında Yahudîlerin olması tabiidir.

İbn Hurdazbih'in eserlerinden istifade ettiğini ve onun eserini mükemmel bir tarih kaynağı olarak gördüğünü nakleden⁶⁸ X. yy. tarihçilerinden Mesûdî'nin (ö. 957) eserinde de bu husussa açıklık getirilir. Mesûdî'nin verdiği bilgilere göre, Antakya surlarının dış kısmına Yahudîler iskân edilmişti. Antakya meliki, Yahudîlere yerleşecek yer vermenin yanında önceden melik evi olan bir yeri de onlara ibadet mahalli olarak tahsis etmişti. Bu bina sonradan Yahudîlerin elinden alınınca karışıklıklar çıkmış ve olaylar neticesinde pek çok insan öldürülmüştü.⁶⁹

Antakya'da Mecûsilikle alakalı bilgilere de rastlanmaktadır. Bölgede hâkimiyet kurmak isteyen Bizans ve Sâsânîler arasında yaşanan savaşlar uzun yıllar boyunca devam etmişti. Bu Bizans-Sâsânî mücadelesi sonucunda Bizans ordusu 613 yılında Antakya yakınlarında yenilmiş ve bölge Sâsânîler'ce tamamen tahrip edilmişti. İlerleyişini sürdüren Sâsânîler 626'da Boğaziçi'ne kadar gelmişlerdi.⁷⁰ Bu istilanın ve ilerleyişin sonuçlarından olsa gerek ki, Mesûdî Antakya'da Mecûsî inancının bakiyelerinden bahsetmektedir. Verilen bilgilere göre Sâsânîler Antakya'yı ele geçirince burada taş ve tuğladan bir heykel inşa ederek bu mahalli ateş evi olarak kullanmışlardı.⁷¹ Aynı şekilde, Antakya'da içinde altın ve gümüş heykellerin bulunduğu bir binanın mevcudiyetinden de bahseden Mesûdî, Sâbiîlerin bu binayı Saflaynus'un yaptırdığına inandıklarını nakleder.⁷² Mesûdî'nin nakillerinden hareketle, Türklerin Antakya'yı fethettikleri tarihlere yakın zamanlara kadar Hristiyanlardan başka bu bölgede Yahudî, Mecûsî ve Sâbiî inancının da yaşadığını söylemek mümkündür. Zira bir inancın mensuplarının birden yok olup, ortadan kalması söz konusu olamaz. Belki mensupları azalır, fakat inanç yaşamaya devam eder.

Aynı husus Müslümanlar için de geçerlidir. Türk fethinden önce şehir üç yüz sene kadar Müslümanların elinde kalmış, İslâm toprağı olarak imar ve iskân

⁶⁷ İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leyden 1889 baskısından ofset.

⁶⁸ M.Ş.Günaltay, a.g.e., s. 423.

⁶⁹ Mesûdî, II, s. 199.

⁷⁰ G. Ostrogorsky, a.g.e., s. 88 vd.

⁷¹ Mesûdî, II, s. 260.

⁷² Mesûdî, II, s. 243.

edilmişti. Müslümanlardan sonra el değiştiren şehrin bir asır kadar Hristiyanların elinde kalması İslâm'ın izlerini silemediği gibi, bu husus Haçlıların eline geçtikten sonra da devam etmiştir. Antakya fethedilirken, Filaret'in Antakya şahneliğine İsmail adında bir İranlı Müslüman'ı getirmesi de bu düşüncüyü teyit etmektedir.⁷³ Üstelik İsmail ve askerleri Türklere karşı koymayarak Antakya'nın fethini kolaylaştırmışlardı.

Antakya'daki İslâm inancının ve tesirinin Antakya'nın Haçlıların eline geçmesinden sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bölgeyi Haçlıların elinde iken gezen ünlü seyyah İbn Cübeyr (ö.1217), Antakya halkının temiz, lisanlarının fasîh ve kadınlarının giysilerinin Müslüman kadınlarının kıyafetine benzediğini zikretmektedir. Bu da Hristiyanlar üzerindeki İslâm kültürünün tesiri ile birlikte Müslüman cemaatinin varlığına delâlet eder. Aynı seyyah Antakya'da yedi gün kaldığını ve bu süre zarfında Müslümanların kaldığı bir handa (otel) konakladığını nakleder.⁷⁴ Hristiyanların elinde iken bile Müslümanların konakladığı bir otelin olması ve Hristiyan kadınların Müslümanlar gibi giyinmesi burada Müslüman varlığına işaret etmektedir. Bu durum bölgenin özelliği yanında, ticarî faaliyetler sonucunda da oluşmuş olabilir.

SONUÇ

Netice itibariyle Antakya, Türkler tarafından fethedilirken bölgenin Hristiyanlığın yayıldığı ilk yerlerden biri olması yanında Monofizit mezheplerin toplandığı şehir olması bakımından önemli bir merkez konumundaydı. Bölge bahsedilen Hristiyan cemaatlerin dışındaki Yahudî, Mecûsî, Sâbiî ve İslâm dini olmak üzere diğer din mensuplarının da bulunduğu önemli bir merkezdi. Türk fethi ile birlikte İslâm yeniden Antakya'ya hâkim olmuş mevcut dinler ve mezhepler üzerindeki eski dönemlerde uygulanan baskılar kaldırılarak onlara din ve inanç hürriyeti sağlanmıştır. Türklerle birlikte oluşan bu hürriyet şehrin 1098 yılında Haçlıların eline geçmesine kadar devam etmiştir. Bir asırlık Hristiyan hâkimiyeti 1262 yılında Antakya'nın Sultan Baybars tarafından yeniden fethine kadar sürmüştür. O tarihten beri de Türk ve İslâm şehri olarak devam etmektedir.

⁷³ Abu'l-Farac, I, s. 331; M.H.Yinanç, a.g.e., s. 123.

⁷⁴ İbn Cübeyr, a.g.e., s. 273 vd.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, Gregori, *Abû'l-Farac Tarihi, I*, trc. Ö.R.Doğrul, Ankara 1987.
- Aksarayî, Kerimuddin, *Müsameretu'l-Ahyar (Selçukî Devletler Tarihi)*, trc. F.N.Uzluk, N.Gençosman, ankar 1943.
- Barthold, W. - M.Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1977.
- Cahen, Claude, *İslâmiyet Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, trc. E.Nermi Erendor, İstanbul 1990.
- , *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, trc. Y.Yücel-B.Yediyıldız, Ankara 1992.
- "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", trc. Zeynep Kerman, T.M. XVII, (1972), s. 77-100.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi, I*, İstanbul 1987.
- Dvornik, Francis, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, trc. Mehmet Aydın, Ankara 1990.
- Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbarî'l-Beşer, II, Kahire 1907.
- Ercan, Yavuz, "Kurumsal Açından Gayri Müslimler (Azınlıklar)", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, II*, İstanbul 1992.
- Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, trc. Azer Yaran, Ankara 1988.
- Günaltay, M.Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*, haz. Yüksel Kanar, Endülüs yayınları, İstanbul 1991.
- el-Hamevî, Yâkût el-Hamevî, *Mucemu'l-Buldân, I*, tah. Frîd Abdulazîz el-Cundî, Beyrut1410/1990.
- Hitti, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, II*, trc. Salih Tuğ, İstanbul 1980.
- Honigmann, Ernst, Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Siniri*, trc. F. Işıltan, İstanbul 1970.
- , "Suğûr", *İ.A. XI*, s.2.
- İbn Cübeyr, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr, Dârü'l-Mektebeti'l-Hilâl*, Beyrut 1986.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî, *Kitâbu'l-Fasli fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, I*, Beyrut tsz., (Mısır 1317/1899 baskısından ofset).
- İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leyden 1889.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Umeni ve'l-Mülûk, XVI*, tah. Muhammed A. el-Atâ- Mustafa A. Atâ, Beyrut 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, İmâduddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Tarih, IX*, Beyrut 1399/1989.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Alp Arslan", *DİA, II*, s. 526-530.
- , "Türkler Fütühat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", *T.E.D. S. 2*, (Ekim 1971), s. 1-16.
- el-Kalkaşandî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ, II*, tah. M.Hüseyn Şemsüddîn, Beyrut 1407/1987, s. 90.
- el-Kazvînî, Zekerîyya b. Muhammed el-Kazvînî, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut tsz.
- Koşay, Hamit Z., "Malazgird'de Buluşanlar", *T.M. XVII*, (1972), s. 69-76.
- Köprülü, Fuat, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1923.
- Köymen, M.Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I*, Ankara 1989.

- el-Kurtubî, Ebû Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmiu'l-Beyân li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV, Beyrut tsz.
Küçük, A. Küçük- G. Tümer, *Dinler Tarihi*, Ankara 1998.
- Mahmud, H. Ahmed Mahmud- A. İbrahim eş-ŞERİF, *Alemu'l-İslâm fi'l-Asri'l-Abbâsî*, Kâhire tsz.
- el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *Kitâbu'l-Bedi ve't-Tarih*, III, Beyrut tsz.
- el-Mesudî, Ebu'l-Hasan Ali el-Mesûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Riyâd 1393 /1973.
- Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002.
- Ostogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, trc. F.İşiltan, Ankara 1995.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, I-III*, trc. F.İşiltan, Ankara 1989.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 1993.
- Sibt İbnu'l-Cevzî, Şemsuddîn Ebu'l-Müzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Miratu'z-Zemân fi Tarihi'l-Âyan*, nşr. A.Sevim, Ankara 1968.
- Streck, "Avâsım", *İA*, II, s. 19-20.
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Tacuddîn Muhemmed b. Abdülkerîm, *Kitâbu'l-Mileli ve'n-Nihal*, II, Beyrut tsz., (İbn Hazm, *Kitâbu'l-Fasli fi'l-Mileli ve'l-Ehoâi ve'n-Nihal*'ın kenarında.)
- Tansel, Selahattin, "Malazgirt Savaşı Hakkında", *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan*, İstanbul 1971, s.13-26.
- Tanyu, Hikmet, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara 1973.
- Turan, Osman, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- Urfalı Mareos, *Vekayi-Nâme(925-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, trc. H. D. Andreasyan, Ankara 1987.
- Usta, Aydın, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2008.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Avâsım", *DİA*, IV, s.11.
- Yinanç, Mükrimin H., *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, I*, İstanbul 1944.
- , "Alp Arslan", *İA*, I, s. 384-386.
- ez-Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah, *el-İber fi Haberi men Ğaber*, II, tah. M.S. Zağlûn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985.